

УДК 343.9

В. В. Сокурєнко

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ОСНОВНІ КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

Актуальність теми. Нормальний розвиток фізичної культури і спорту є необхідною умовою забезпечення здоров'я нації, інтересів майбутніх поколінь у консолідованому суспільстві. Саме тому злочинність у цій сфері становить підвищену небезпечність, адже підриває гуманітарний фундамент державотворення, руйнує соціально конструктивні форми, структури циркуляції соціальної енергетики, закладає конфліктогенні умови найбільш широкого спектру прояву на тривалу перспективу. На цій підставі вправі, вважаємо, говорити і про те, що злочинність у сфері фізичної культури і спорту міцно вмонтована у механізми криміногенної самодетермінації, що дозволяє віднести її до числа пріоритетних об'єктів наукової розробки та протидії.

Проблеми детермінації злочинності у сфері фізичної культури і спорту в різні часи ставали предметом досліджень А. П. Алексєєвої, О. С. Бондаренка, С. Ф. Денисова, М. П. Клеймьнова, С. Г. Кулика, В. В. Сараєва М. В. Спірєва й деяких інших науковців. Визнаючи суттєвість їх напрацювань, глибину думки та широту охоплення феноменів, значущих для якнайдосконалішого розуміння природи детермінації цього різновиду злочинності, слід, все ж, підкреслити і ту обставину, що й досі залишалися поза увагою дослідників суспільні протиріччя, специфічні соціальні стани, які можуть і мають бути ідентифіковані із культурно-психологічними факторами відповідної криміногенної результативності.

Мета статті полягає у виявленні, описі та поясненні основних культурно-психологічних факторів злочинності у сфері фізичної культури і спорту.

Виклад основного матеріалу. Злочинність у сфері фізичної культури і спорту є масовим, відносно стійким, історично мінливим соціально-правовим феноменом, що полягає у неправомірному, кримінально протиправному використанні цільового ресурсу для розвитку фізкультури і спорту, впливі на результати спортивних змагань, а також використанні соціальних інститутів фізичної культури і спорту, їх суб'єктів, інфраструктури та наративів для вчинення інших злочинів. Вона детермінована вельми широким спектром криміногенних факторів. Серед інших звертають на себе увагу культурно-психологічні, в структурі яких доцільно виділити принаймні

два сегменти: управлінський та загальносоціальний. Перший – виявляє себе у *необізнаності управлінської ланки органів державної влади, муніципалітету*, того кола осіб, на яких замикається прийняття рішень про виділення фінансових ресурсів на фізичну культуру і спорт, *щодо, власне, культури спорту, його філософії, соціального призначення*. Нерозуміння того, які соціально значущі смисли продукуються спортом, який соціально консолідує, генетично-демократичний потенціал він в собі несе призводить до хронічного, іманентного соціокультурного невігластва в управлінні фізичною культурою та спортом, їх фінансування за залишковим принципом, експлуатації навіть тих незначних бюджетних (всіх рівнів і видів) ресурсів, які виділяються на ці сфери. Тож в цьому сегменті проявляється як *вкрай низький рівень загальної культури* тих осіб, які спеціально визначені (обрані, призначені) для фахового адміністрування як фізичною культурою і спортом, так і державою (окремими галузями народного господарства) і розвитком громада, а також їх аморальність, що є результатами *морально-правового нігілізму*.

При цьому слід неодмінно зважати і на те, що аморальність та низький рівень загальної культури чиновницького апарату є не автономною проблемою, яка може бути виділена та відділена від другого з позначених вище сегменту – проблематики загальносоціального стану (у термінології О. І. Солженіцина). Відома своєю крамолою думка про те, що суспільство має той уряд, на який заслуговує. І додати тут нічого. Окрім, хіба що, того, що сучасне українське суспільство, його культурно-психологічні (духовні) підсистеми «вдало» поєднують у собі як загальноцивілізаційні низхідні траєкторії, так і власні, автентичні їх специфікації, що генеруються особливими конфігураціями державного будівництва, унікальними внутрішніми протиріччями, не в останню чергу підживлюваними зовнішніми агентами впливу. Певна річ, ледве чи можливо в цій роботі здійснити бодай поверхневий, але системний і більш повний огляд цих протиріч і закономірностей, що відображають та детермінують загальні, видові культурно-психологічні фактори злочинності, в тому числі й у сфері фізичної культури і спорту на рівні всього суспільства, його вихідців в особі професійних спортсменів. Тим не менш ви-

дається за можливе та необхідне позначити основні «больові точки» культурно-психологічної етіології в детермінаційному комплексі злочинності у сфері фізичної культури і спорту. Серед таких ключовими (хоча й, звісна річ, не виключними) є, на нашу думку, конс'юмеризм, дегуманізація спорту, аномія, стан неадеквату.

Конс'юмеризм або психологія споживацтва є загальноцивілізаційним трендом, починаючи з другої половини ХХ ст. Споживання загалом є функціональною основою будь-якої форми життя. Однак лише людиною ця форма зведена до самостійного смислоутворюючого (квазісмилого) начала життєдіяльності.

Суть споживання, влучно підкреслює О. М. Ільїн полягає не в можливості придбати рекламований товар, а в *бажанні* це зробити; споживання локалізовано не в кишені, а в сфері бажання. Суспільство споживання – це сукупність відносин, в яких провідним сенсом життя постає символізм матеріальних об'єктів, що тягне споживачів купувати речі і тим самим наділяти себе певним статусом. Споживацтво знімає опозицію між реальністю і знаками. Воно є практикою підтримання ієрархізованої знаковості шляхом вчинення соціально стратифікаційних жестів, які наближають їх актора до елітарності і, відповідно, віддаляють його від суспільної маргінальності [1, с. 24–25].

Поруч з цим суспільство споживання, обґрунтовано, вважаємо, наголошує Я. І. Гілінський, супроводжується процесами включення / виключення (*inclusion / exclusion*), коли «недоспоживачі» виключаються з активного економічного, соціального, політичного, культурного життя. Виключені складають основну соціальну базу різноманітних девіацій [2, с. 6]. Але при цьому також маємо додати, що саме по собі виключення може бути соціальним конструктом та відбуватися виключно за критеріями відсутності володіння символами відповідної чарунки, рівня у соціальній ієрархії конкретного суспільства. І ця обставина не менше, якщо не більше, детермінує споживчі устремління, визначає домінування конс'юмерної установки. Тому середовище умовно «включених», як провідної соціальної групи суспільства споживання генерує найбільш потужні імпульси поширення корисливості, що задовольняється розгалуженими мережами змінюваних символів, мемів. Через це включені, аби такими і залишатись, змушені постійно підтримувати меметичну адаптивність, відповідність соціальному контексту більшості, зміцнюючи таким чином, центр мотиваційного тяжіння зі смислів на процес, зі змісту на форму. Це створює ілюзію безпечного соціального становища, визначає приналежність особи до вищого щабля ієрархізованої структури.

В основі гіперболічного соціального споживання, таким чином, знаходиться одна за базо-

вих (у концепції А. Маслоу) людських потреб – потреба в безпеці, соціальній безпеці. І оскільки ця теза загалом є мало вразливою щодо критики, аби бути послідовними мусимо визнати і те, що, споживацтво виявляється біологічно детермінованим феноменом, стримання деструктивних проявів якого – справа внутрішньо глибокої, напруженої праці. Тієї праці, яку О. І. Солженіцин охарактеризував як самообмеження у єдності з розкаянням [3, с. 17]. Ми, звісно ж, віддаємо собі звіт у тому, що самообмеження, як і будь-який інший результат дійсно глибокої рефлексії, сконцентрованої душевної роботи не може бути масовим надбанням. Але тільки до тих пір, поки така робота: а) не покладена в основу соціальних інститутів і, перш за все, інститутів соціальної пам'яті, освіти; б) не заснована на керованому, цілеспрямованому створенні конкуренції між потребами у безпеці (при їх безумовному об'єктивному задоволенні) та групою естетичних потреб та потреб у приналежності.

Втім, немає ані сенсу, ані можливості в межах цієї роботи розвивати цю думку, адже гносеологічний рух у цьому напрямі виводить на загальнофілософську й соціальну з розлогою панорамою проблематику набагато більш високого рівня телеологізації, аніж кримінологічний спектр цілей і задач. Та й осмислення цих проблем вже має вельми суттєвий теоретичний фундамент, представленими відомими широкому загалові роботами Ж. Бодрійяра («Система речей», 1968, «Суспільство споживання», 1970 та ін.), Л. Гелбейрта («Нове індустріальне суспільство», 1967), Е. Формма («Мати чи бути?», 1976), братів А. та Б. Стругацьких («Хижацькі речі століття», 1965) та інших. Натомість є смисл у тому, аби підкреслити криміногенність тенденцій домінування уречевленого символізму соціального становлення людини, її персоналізації та ідентичності. Ці тенденції серед іншого виражаються у дегуманізації дискурсу, економіки і політики (при колосальній розвиненості механізмів симуляції, імітації зворотного), соціальних взаємодій загалом. В тих соціальних системах де знак і денотат змінюються місцями, людина і природа уречевлюються, втрачається їх самоцінність.

Таким чином, є підстави стверджувати, що конс'юмеризм з необхідністю призводить до *дегуманізації спорту*. Категорії фізичної культури і спорту міцно увійшли до розряду *мінгової вартості*, що є складовою кримінальних практик у сфері фізичної культури і спорту: від корупційних злочинів до беттінгу, ігрового бізнесу, пов'язаного зі спортом. І це – не суто українська проблема, а загальносвітова. Сучасний професійний спорт, спорт найвищих досягнень – це, на жаль, бізнес, сфера розробки та реалізації комерційних проєктів, починаючи від скаутінгової, трансфер-

ної («вирощування», демонстрація на змаганнях спортсмена з метою його подальшої «продажі», що подається як альтруїстична спонска, переживання за справу і за спортсмена особисто) й закінчуючи рекламною, брендінговою політиками. Людина, таким чином, уречевлюється та, поруч з власною людською гідністю, в значній мірі позбавляється одного з найважливіших її атрибута та інструментів, цінностей – свободи. Чи вільні ті спортсмени, які не мають змоги розірвати контракт із клубом через передбачені самим же клубом, непомірно високі фінансові компенсації, що має сплатити спортсмен чи інший клуб (у випадку трансферу)? Або чи вільні спортсмени, які у разі реалізації одностороннього бажання залишити клуб наражаються на небезпеку безробіття через неформальний вплив власників клубу на трансферному ринку? Питання риторичне...

Критик, звісно що, може заперечити авторові цих строк та вказати на свободу договірних відносин і відповіді договірні зобов'язання як необхідний елемент відповідальної (а лише такою вона може відбутися) свободи. І буде правий. Але лише частково. Частково ж (і в значній мірі) така критика битиме повз ціль, адже не враховуватиме тієї важливої обставини, що професійна кар'єра спортсмена починається ще з неповноліття, триває, зазвичай, у зв'язці із тренером і майже повністю залежить від його «морального обличчя». Не маючи життєвого, юридичного досвіду, молоді спортсмени при підписанні контрактів здебільшого покладаються на тренерські рекомендації, а також агентські послуги. Останні ж з цілком зрозумілих причин виходять виключно з установок на поточну фінансову вигоду та, як правило, не передбачають перспективного прогнозу, можливих сценаріїв розвитку спортивної кар'єри спортсмена з огляду на вузько-колову репутацію клубу, його менеджменту. Тож дуже часто спортсмени з легкістю потрапляють до «фінансових лещат» клубної кар'єри, до перспективно невивідних, *експлуаторських* умов діяльності в клубі, залишити який не представляється легкою справою.

Позбавлені гуманістичної домінанти, фізична культура і спорт поступово перетворюються на симулякр – штучний конструкт, який лише у загальних контурах, за формою й стилістикою імітує відтворення базових смислів. Беззмістовність та смислова вихолощеність спорту вмонтовані в процес детермінації соціальної напруженості через стимулювання ефектів аномії та стану неадекватності. При цьому сама злочинність у сфері фізичної культури і спорту в значній мірі породжена цими соціальними конфліктами.

Аномія – системна, іманентна проблема розвитку українського суспільства. В її основі ле-

жить соціальна дезорганізація, дезорієнтація, нерозвинена правова й моральна свідомість, відсутність почуття відповідальності перед майбутніми поколіннями, нормальний, здоровий розвиток якого не в останню чергу може бути забезпечений належним функціонуванням інститутів фізичної культури і спорту. Безумовно, історична доля українського народу і держави сповнена трагічних подій, які не в останню чергу визначили на багато десятиріч чи навіть сторіч конфліктну й конфліктогенну перспективу за транзитивними сценаріями аномійного суспільства. Останні ґрунтовно описані Е. Дюркгеймом, що звільняє нас від необхідності у деталізації відповідних загальнотеоретичних положень. Однак не зайвим, вочевидь, буде наголосити на тому, що український варіант аномії рясніє численними особливостями, унікальними історико-політичними конфігураціями, що генеруються й досі суспільно невідрефлексованим у контурах соціальних конвенцій багатозначним минулим радянського періоду, невизначеними внутрішнім і зовнішнім векторами, програмою та, зрештою, стратегією економічного, політичного і соціального розвитку. До цього додається інформаційно-пропагандистські обтяження, стан триваючого збройного конфлікту, перманентної протидії гібридним формам агресії, беззмістовність державної гуманітарної політики. Вітчизняний варіант аномії, таким чином, прямо й безпосередньо має вихід на державницький проект, розмиваючи його фундамент і перспективні обриси.

Запит на спорт найвищих досягнень виходить із запиту на престиж нації. Престиж нації, підкреслює Д. В. Качуровський, – це зміцнення авторитету країни на міжнародній арені завдяки успіхам її спортсменів. Це маркер упізнання й позитивної ідентифікації України у світі [4]. Але для такої мотивації на іміджування України має бути базова установка на розвиток державності, яка зрештою, ґрунтується почутті патріотизму, виходить з розвиненої морально-правової свідомості. А там, де сама мораль піддається оспоруванню, дискутуванню, там, де немає єдності, соціальної згоди, консенсусу щодо підстав (перш за все історичних) існування держави у юридично визначених і міжнародно визнаних кордонах, там не може не бути і ідеологічної розгубленості, симулятивності. Останні часто тягнуть за собою імітацію патріотизму, державницької позиції, за якою стоїть виключно приватний інтерес, експлуаторська установка на використання інститутів фізичної культури і спорту, цілковита індиферентність до питань розвитку майбутніх поколінь, до відповідальності перед прийдешніми поколіннями, перед майбутнім держави.

Відтак, аномія постає комплексним, системним фактором стагнації українського суспільства, його криміналізації, що не може не позначатися й на інтенсивності відтворення злочинності у сфері фізичної культури і спорту. Відсутність серед особистих моральних імперативів, категоричних заборон на зловживання у цій сфері як життєво важливої для майбутнього нації, її фізичного здоров'я та консолідованості є вагомим чинником нігілістичної, корисливої кримінальної активності.

Однак аномія хоча і є важливою системною рисою детермінаційного комплексу злочинності у сфері фізичної культури і спорту, найвищим рівнем аналізу якої, зазвичай, обмежуються у дисертаційних дослідженнях, проте, гадаємо, слід говорити і про більш масштабну (і за рівнем абстрагування, і за функціональним значенням) його характеристику – про *стан неадеквату*. Його базовою умовою є перманентна, хронічна, бо ж навіть постійна аномія, аномія як норма (нехай вибачить читач за цей свідомо допущений оксюморон).

Голи ведеється мова про стан неадеквату – мається на увазі неадекватність світу самому собі, що проявляється у сучасній загальноцивілізаційній кризі початку XXI ст. Ця універсальна (на відміну від особистісної) неадекватність, як слушно зауважує С. А. Дацюк, проявляється у суспільному житті через структуру всього соціального змісту. Будь-яка стійка соціальна спільнота характеризується такими складовими, що підтримують одна одну: соціальне мислення, соціальна комунікація, соціальна діяльність та соціальна дійсність. Неадекватність однієї з цих складових (частковий неадекват) дозволяє повернути втрачену якість завдяки взаємодії з рештою адекватних складових. Сучасна ж цивілізаційна криза може бути описана як розпад взаємодій всіх цих складових (повний неадекват), відмови від системних спроб оцінки такого стану, його осмисленню [5, с. 8, 9].

Ми свідомі того, що категорія «стан неадеквату» не є усталеною для кримінологічної, як і будь-якої іншої гуманітарної науки. В той же час переконані, що саме ця категорія і її доктринальна розробка, як загальнотеоретична, так і у предметній специфікації криє в собі значний евристичний потенціал. По суті йдеться про синтетичну характеристику соціального стану, в якому накладаються, взаємодоповнюються ефекти аномії, конс'юмерності, дегуманізованості. Може, звісно, здатися, що таке поєднання є штучним, умовним. Але досвід нашого дослідження недвояк засвідчує, що стан аномії – недостатня параметрична база для опису стану сучасного укра-

їнського суспільства, в засадах функціонування якого дивним чином сполучається дух постмодерну та архаїки, науковість та міфологічність як доксихного, так й елітарного (доктринального, політичного) мислення, технологізація та квазірелігійний фундаменталізм, глобалізаційно зумовлена зовнішньо-цивілізаційна (з претензійністю на трансцендентність) орієнтація та націоналізм. І це – лише деякі протилежні, але практично (тобто у діяльності, політиці) не суперечливі позиції, що якнайкраще виявляють стан повного неадеквату, коли базова соціальна комунікація не виходить з мисленневих установок* (останні як предмет аналізу, стали надбанням інтелектуальної еліти, що перетворюється на маргінес), соціальна дійсність не піддається спробам концептуального осмислення, а діяльність не враховує дійсність.

Це вже не просто аномія, як тимчасовий стан, коли раніше чинні нормативні системи, системи очікувань десинхронізуються з дійсністю в ситуаціях нерівноваги. Неадекват виявляє набагато більш глибокі тектонічні розлами, розриви у соціальній матерії, коли її фрагменти виявляються чужорідними, непок'єднаними, відсутніми один для одного. В таких суспільствах множаться соціально-часові виміри, насичені неоднаковими наративами, соціальними сценаріями (у термінології та концептуалізації Ю. В. Орлова), що підсилює, формує фундаментальні протиріччя як не лише криміногенні фактори, а й найбільш гострі (оскільки є внутрішніми) загрози національній безпеці, майбутньому держави.

Висновки. В суспільствах, що переживають повний неадекват, спорт не може становити і не становить виключну зону, в якій зберігається адекватність відношень між мисленням, комунікацією, діяльністю і дійсністю. На сфері спорту так само відображається розрив цих складових соціогенези, що тягне за собою імітацію установок на розвиток, симуляцію конструктивних практик, їх реальне заміщення кримінальною експлуатацією матеріальних ресурсів інститутів фізичної культури і спорту, а також спортсменів. Будучи синтетичною категорією, стан неадеквату відображає сутнісні риси аномії, конс'юмеризму, дегуманізованих систем соціальної взаємодії, дискурсу, що формують ареал криміногенності у сфері фізичної культури і спорту, але не тільки у ній. Переконані, що опис стану неадеквату не вичерпано, а лише позначено у загальних рисах; він повинен віднайти своє подальше вивчення, концептуальну розробку в окремих кримінологічних дослідженнях.

*Щодо установок мислення в публічному просторі: а) немає згоди; б) відсутні майданчики для суспільного і фахового обговорення; в) наявна неофіційна, фактична цензура у ЗМІ, як неформат для шоу та політичного серфінгу.

Література

1. Ильин А. Н. Парадоксы общества потребления. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология*. 2016. № 1. С. 23–43.
2. Гишинский Я. И. Девиантность в обществе потребления. *Криминологический журнал БГУЭП*. 2009. № 4 (10). С. 5–12. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/deviantnost-v-obschestve-potrebleniya> (дата звернення : 15.08.2018).
3. Солженицын А. И. Раскаяние и самоограничение как категории национальной жизни. *Новый мир*. 1991. № 5. С. 12–28.
4. Качуровський Д. В. Спорт в Україні – перспективи, можливості, смисли. *Дзеркало тижня*. 2017. Вип. 16. 27 квітня – 12 травня. URL : https://dt.ua/internal/sport-v-ukrayini-perspektivi-mozhливosti-smisli-241146_.html (дата звернення : 08.09.2018).
5. Дацюк С. А. Момент философии. К. : Ника-Центр, 2013. 279 с.

Анотація

Сокуренько В. В. Основні культурно-психологічні фактори злочинності у сфері фізичної культури і спорту. – Стаття.

Стаття присвячена кримінологічному опису та поясненню основних культурно-психологічних факторів злочинності у сфері фізичної культури і спорту. Серед останніх виділено та охарактеризовано конс'юмеризм, дегуманізацію спорту, аномію і стан неадекватності. Доведено, що категорії фізичної культури і спорту міцно увійшли до розряду мінової вартості, що є детермінантами відповідних кримінальних практик. Беззмістовність, смислова вихолощеність та симулятивність спорту вмонтовані в процес детермінації соціальної напруженості через стимулювання ефектів аномії та стану неадекватності, що постають вагомими факторами злочинності у цій сфері.

Ключові слова: фізична культура, спорт, культура, аномія, споживацтво, неадекват.

Аннотация

Сокуренько В. В. Основные культурно-психологические факторы преступности в сфере физической культуры и спорта. – Статья.

Статья посвящена криминологическому описанию и объяснению основных культурно-психологических факторов преступности в сфере физической культуры и спорта. Среди последних выделены и охарактеризованы консьюмеризм, дегуманизацию спорта, аномию и состояние неадекватности. Доказано, что категории физической культуры и спорта прочно вошли в разряд меновой стоимости, являются детерминантами соответствующих криминальных практик. Бессодержательность, смысловая выхолощенность и симулятивность спорта встроены в процесс детерминации социальной напряженности из-за стимулирования эффектов аномии и состояния неадекватности, являющихся весомыми факторами преступности в этой сфере.

Ключевые слова: физическая культура, спорт, культура, аномия, потребительство, неадекват.

Summary

Sokurenko V. V. Basic cultural-psychological factors of criminality in the field of physical culture and sports. – Article.

The article is devoted to the criminological description and explanation of the main cultural and psychological factors of criminality in the field of physical culture and sports. Among the latter, consumerism, dehumanization of sports, anomie, and a state of inadequacy are highlighted and characterized. It is proved that the categories of physical culture and sports are firmly included in the category of exchange value, are the determinants of the corresponding criminal practices. The lack of content, semantic emaciation, and the simulative nature of sports are built into the process of determining social tension due to the stimulation of the effects of anomie and inadequate conditions, which are significant factors in crime in this area.

Key words: physical culture, sport, culture, anomie, consumerism, inadequate.